

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

XIV

НЕМА ЗЕМЛІ

Життя, кажуть, зжити — не поле перейти. Життя — що погода. Як серед ясного літнього дня, коли сонце аж пече, так гріє та світить, дивись: де не взявся вітер, надув-нагнав з усіх боків чорні хмари, — заклуботались вони; насупилось небо... заховалось сонце — похмурило... загуло, закрутило, закушпелило шляхом... зиркнула блискавка, загуркотав грім... гряк! трісь!.. Отакечки й тут. Оце тихо й мирно, любо та мило... гульк! — не вспів озирнутись, як повернуло на негоду...

Увосени, тільки що позвонив додому Чіпка хліб з поля і лагодився молотити, сам собі міркуючи, як тепереньки бачитись з Галею, — на тік до його вскочило лихо... Стоїть він на току з ціпом, — аж приходить десятник з волості. «Чого йому треба?» — подумав Чіпка і прикро глянув десятникові в вічі.

— Ходи лиш у волость! — каже десятник здалека.

Чіпка ще раз глянув на десятника, подумав трохи, та тоді вже запитав:

— Чого?

— Не знаю, — одказав десятник. — Кличуть... якийсь чоловік прийшов з Дону...

— Що за чоловік? Навіщо я йому здався?

— Не скажу, — одмовив десятник. — Прийшов, щось побалакав з писарем, — мене оце й послано...

— Добре... прийду, — одказав Чіпка.

Десятник повернувся і пішов повагом подовж вулиці.

Не пішов, а побіг Чіпка у волость; не зайшов і в хату, не сказав нічого й матері.

Незбаром після того вернувся додому, — та прямісінько в хату. На той час Мотря поралась біля печі.

— Отак, мамо! — обізвався він.

— А що, сину? — питає, не обертаючись, Мотря, не помітивши ні жалю в голосі, ні смутку на лиці.

— Припленталась якась приبلуда... Каже: Луценків небіж... Хоче нашу землю одбирати...

Мотря миттю обернулася, глянула на Чіпку, — та й отетеріла... Хоч вона й дивилася, та нічого не бачила, не розуміла.

— Каже: не оддаси, — буду позивати...

Мотря поблідла — і ледве вимовила:

— Який небіж?.. Звідкіля??

— Кажу ж: з Дону! — одмовив Чіпка.

— З Дону?! — якось боязко запитала Мотря — та й опустила на лаву...

Одно невеличке слівце «Дін», як молотком, ударило її в голову... Пам'ять у неї зразу прокинулася і нагадала, що вже раз прийшла була до неї лиха година з Дону, котра перевернула все її життя та й кинула бідувати на старість... «Чи не нова, бува, прийшла

знову з того проклятого Дону?» — думала Мотря, глядячи на сина, хоч нічого й не бачила, бо у вічку в неї почорніло, затуманилось...

Чіпка подививсь на смутну, перелякану матір — і оханувся... Він бачив, що його звістка впала громом на стару материну голову.

— Не журіться, мамо!.. не лякайтесь! — став він заспокоювати матір. — Хай позиває... Нам громада присудила землю... Байдуже! Ніхто тепер не вирве з моїх рук...

— А клопоти.., а тяганина... — проказала Мотря, задумуючись.

— Сількісь... А землі не дам! Зубами держатиму — не пушу!

— Оступайсь, сину, за своє добро... У нас же тільки й багатства, що земля та... Скільки я попоходила, скільки я попоносила, поки тоді оддали!.. — згадувала Мотря, як вона добувала ту землю.

— Кажу: не журіться! — одказав Чіпка і пішов з хати на тік молотити.

Мотря посиділа ще трохи на лаві; ще перекинула в своїй голові одну думку за другою... може б, ще сиділа та думала, якби не засичав окріп у печі, збігаючи ключем на черінь... Тоді Мотря встала, висунула окріп і знову стала поратись коло печі, як і до того поралась.

Побалакали вони в той день за землю за обідом; побалакали за вечерею; довго балакали, полягавши увечері спати, — і забулись обоє... Іде життя у них протертою стежкою: як сьогодні, так і завтра; як завтра, так і по-завтраму... Мотря коло печі та в хаті або за корівчиною ходить... Чіпка — на току, коло хліба пореється: молотить, та віє, та околот в'яже...

Коли так — тижнів, може, через два після того, як

кликали Чіпку у волость — знову прибігає десятник, загадує знову йти у волость, та вже не самому Чіпці, а з Мотрею. Чіпка не послухав: матері сказав сидіти дома, а сам мерщій почимчикував.

Не вспів він ступити на поріг у волості, не вспів сказати «добридень», як писар до його з бумагою:

— Ось з суду бумага за вашу землю!.. Велено одібрати у вас і оддати Луценковому небожеві...

Чіпка — сам не свій. Дивиться то на писаря, то на бумагу: чи бумага бреше, чи писар?

— Як же це? — питає в писаря. — Адже тоді громада присудила нам землю...

— Присудить — присудила, — каже писар, — та, бач, парубче, є й над громадою старші. Громада присудила, а суд — одсудив!

— То це так і оддати землю??!

— Авжеж.

— Та ні, не буде цього!

Більше нічого не сказав Чіпка, не поклонився навіть старшині волосній, а повернувся — і пішов, похнюпившись, додому...

— А що тепер, мамо, робити? — запитав матері, ледве одхиливши хатні двері.

— Що, сину?

— Пропала земля!

— Як пропала?

— Кажуть: суд одсудив...

Немов хто гострий ніж вгородив у серце старій Мотрі. Як сиділа вона на лаві, на гребені, виводячи тонку нитку, — так і прикипіла на днищі: заколіло веретено у одній руці, а волокно у пучці — у другій...

— Краще б мені, сину, в домовині лежати, ніж таку чутку чути! — ледве вимовила Мотря крізь сльози...

А Чіпка — не чув, не дослухався до її слів. Він сам себе, землі під собою не чує... Міряє він хату — то вздовж, то впоперек, б'є об поли руками, ніби сам собі приговорює:

— Та ні, де буде сього!.. Брешуть вони... Я вас знаю... знаю, бісових сутяг!.. Підсипав писареві блудяга... і є земля! Та ні!.. Мене сим не підведеш... Я сам своє знаю... допитаюсь свого... Хоч от — по сю (черкнув по горлянці рукою), а землі не дам!..

Порівнявшись з матір'ю, став, узявся в боки, глянув на неї...

— Виймайте гроші, які є! — гукнув зопалу.

— Які гроші? — здивувалася Мотря.

— Які є, всі виймайте... у город піду — позиватись.

— Де ж у нас гроші? Хіба ті п'ять рублів, що за овечат торгувала... Там у скрині, в сувої заховані... Візьми, коли треба.

— Підіть принесіть, я не знаю де.

Мотря, стогнучи, встала, відхилила скриню, довгенько рилася, поки знайшла гроші.

— На, — сказала вона Чіпці, подаючи гроші правою рукою, а лівою зачиняючи скриню.

Чіпка узяв гроші, подумав, повертів у руках синю бумажку, заховав її у кисет з тютюном, пхнув у кишеню, зітхнув — і взявся за шапку.

— Прощайте ж, мамо! сьогодні мене не ждїть, хіба аж завтра вернуся ввечері.

— Щасливо, сину. Ти б узяв хоч хліба на дорогу. Чіпка не чув: він уже зачиняв за собою хатні двері. Зосталася Мотря сама — сама, як палець, з своєю нерозважною думкою... Сіла вона на гребені; незчулася сама, як узяла веретено; смикнула кужелю пасмо, вивела нитку... В голові — полізла всячина, завернула у давнє... У пам'яті — прокинулись ті давні часи, як на чужім полі на людей жала, з снопа заробляла, як п'ять снопів людям нажни, а собі шостий одверни... як за цілий довгий літній день, од світової зорі до вечірньої, спину не розгинаючи, тільки двадцять снопів і заробила!.. А ще ж їх треба і звозити і змолотити!! А тут — кругом лиха година облягла: на хаті оселя попрогнівала — крізь стелю капле, стіни осінні дощі обшмарували — голими ребрами хата світить... А вже й зима не за горами... І холод... і голод... Пополотніла Мотря... увірвала нитку... Покотились з очей сльози — як горох, закапали аж на долівку...

Чіпка тільки вийшов з двору, так і наліг на свої ноги. Лихо його мчало у город: йому хотілося перелетіти туди. Шлях у Гетьманське лежав повз його землю, мимо москалевого хутора. Та не дивився тепер Чіпка ні на чорно-жовту колючу стерню на полі, ні на білий верх, що один тільки й виглядав з-за високого паркану москалевого двору. Чіпка чесав діляхом, заклопотаний одною думкою — про землю... «І що я без землі? — вертілося у його похнюпленій голові. — Людський попихач... наймит... Без землі — нема волі... Земля тебе годує... земля хазяїном робить... А без землі усе пропало... і моя надія пропала...»

— Щоб же ви самі пропали, проклятії — сам незчувся, як зірвались слова з язика.

— Кому то ти добра такого зичиш? — любенько обізвалась Галя до його, на хвірточці стоя.

Вона вже давно його нагляділа, — тільки він не примічав її.

Несподівана стріча — як обварила Чіпку. Він підвів голову, подивився, де він, глянув на Галю — і не міг слова вимовити... Галя стояла і собі дивилась на його ніби з усмішкою — ніби раділа, що так несподівано захопила Чіпку, що він змішався...

— А бач: перелякався й ти!.. а ще парубок!! — заокотала вона.

Чіпка сердито зиркнув на неї і наче здув веселу усмішку з її веселого личка;

— Лихим людям, Галю... — понижаючи голос, ледве одмовив Чіпка на перше питання та й повернув до хвіртки.

Галя собі повернулася, скочила у двір, защепнула хвіртку і — тільки чутно — закопотіла двором.

— І вона втекла!.. — гірко вимовив Чіпка: — не підждала... не побалакала...

Поглянув він на ворота, на хвіртку, — мовби поглядом зніс їх; похитав журливо головою, повернувся і знову почесав далі...

Сонце вже стояло на вечірньому прузі, як підходив Чіпка до Гетьманського. Черета з поля пустилася додому: корови поспішали побачитись з телятами і задалегоди подавали про себе вістку протяжним ревом. Черета нагнала отару — й перемішалася... Овечки бекали та мекали, розскакувались на всі боки і піднімали з шляху страшенну пилюгу... Вона стояла сірим стовпом, навпроти сонця здавалася червоно-димчата. Вона закривала собою город, тільки й видно було з-за її густого положу — горіла на сонці золота баня на церкві...

Чіпка ні до чого не додивлявся. Він ішов собі, похнюпивши голову, тихо, ногу за ногою посилаючи. Неблигий світ Гетьманське. Набив добре ноги, натомив думками голову; втомився трохи. Йому задумалось спочити; він став міркувати: де його на ніч притулитися? Аж ось і город...

У царині наглядів Чіпка низенького, натоптуваного чоловіка, з круглим запухлим лицем, з рудими товстими усами. На плечах у його наопашки була накинута сіра московська шинеля, унизана блискучими гудзиками, з зеленими нашивками на комірі. Москаль — не москаль, а службою пахне. Стояв він серед двору, без воріт, і, прикривши рукою від сонця очі, поглядав на Чіпку. Той повернув до двору. Чоловік побачив і собі відійшов од немазаної хати. Нап'явши на лікті шинелю, він став коло одного стовпа од воріт, підпер його одним плечем і обернувся до Чіпки:

— А що скажеш? Чи не по ділу?..

«Сам бог насилає», — подумав Чіпка, здіймаючи шапку.

— Скажіть, будь ласка, чи ви не знаєте, де тут живе секретар Чижик?

У чоловіка аж обидва уси затіпались; таранкувате лице мов ще дужче порябіло.

— Чого тобі до секретаря? — сам себе здержуючи, пита чоловік. — Секретар таких, як ти, не приймає... А коли чого треба, то й я тобі напишу... Що в тебе за діло? — приставав він до Чіпки.

— Та діло, бачте, ось яке...

І давай Чіпка викладати свою пригоду.

— Так... еге... треба справки наводити... копії брати... — понуро дивлячись, як великий дока у сьому ділі, одрубубав чоловік. — Треба прошеніє... еге... так-так... Так і напишемо... А гроші ж у тебе є? — спитав він і глянув прямо в вічі Чіпці.

— А багато на те треба? — вивіря Чіпка.

— Та рублів п'ять на перший раз треба... А там — побачимо, що буде: чи можна вести діло, чи, може, наплювати...

Чіпка стояв і роздумував: чи не бреше він? он на йому яка лиха одежинка! Може, хоче видурити гроші... Бач: п'ять рублів, щоб тільки дознатися... усі гроші на те тільки, щоб знати: чи можна вести діло, чи не можна?.. Ото здирство!..

— Ну, так ходім до хати...

— Ні... — зам'явся Чіпка: — прощайте!

— Слухай!.. постой!.. Чув?.. постой! Чіпка став.

— Знаєш що? — я тобі за три карбованці напишу...

— Не хочу, спасибі вам, — та й іде далі.

— Постой! постой! — спня його чоловік. — Як ти прозиваєшся?

— Варениченко.

— Ти козак чи хто?

— Мій батько москаль.

— Ага... От, бач, і на бумагу не треба — на простій напишу... Хоч? за рубля напишу!

Ніхто тобі за рубля не напише, а я напишу...

— Та бог з вами! — одгрібавсь Чіпка, не рад, що й зачепив таку причепу.

— Ти думаєш: я тебе одурюю?.. Ні, ще Василь Порох нікого не обдурював... Ти чув про Пороха? Через Пороха й секретареві твоєму не раз доставалося!

Чіпка справді чув про Пороха: піщани хвалилися, що Порох не раз писав прошеніє кому треба. Чіпка задержався і ще раз обдивився Пороха.

— Ну, от же тобі за твою неймовірність, — пристає Порох, узявшись у боки, — щоб ти на другий раз знав Пороха, дурно тобі напишу!

— Чи йти, чи ні?» — подумав Чіпка.

— Слухай, ходім!

Чіпка повернув за Порохом у двір.

— Я це тільки тобі дурно напишу, — проказував Порох, ідучи вперед, — вперше зроду пишу дурно! За те ти мені хоч могорич купи.

— Добре, — одказав Чіпка.

— То он, дивись, пляшка над хатою висить, — показав Порох через дорогу: — то — шинок... Піди могоричу принеси!

Чіпка повернув до шинку; Порох пішов у хату. Незабаром Чіпка вернувся з пляшкою горілки у руках. Порох стрів його на порозі, увів у хату.

Хата вдарила Чіпці в вічі своєю неохайністю. Стіни пооблупувані, чорні, аж поцвіли; долівка була колись на помості, — тепер тільки недоколоті під стінами дошки про те нагадували; посеред хати вибої, повні сміття; вікна темні, аж чорнувато-зелені,

пропускали в хату якийсь темний світ. Гидко, непривітно! У самому кутку, на покуті, стояв невеличкий стіл з двох дощок, на палець одна од другої...

— Здорові у хату! — привітався Чіпка.

— Здоров, здоров, — весело задріботав Порох. — Сідай — і ткнув пальцем на триніжок, що стояв коло столу, а сам метнувся до груби.

У хаті була панська груба. Порох одчинив дверці, вийняв звідти чарку і красець черствого хліба, покаляного в попіл.

— Оце приходиться ховатись од проклятої сарани з святим хлібом! — задріботав Порох. — Як та прожра жре! не заховай тільки... Засох трохи, та сількісь... Покалявся... — І почав хліб обдувати та обтирати.

— А де ж горілка? — обернувся до Чіпки. Чіпка підвівся, щоб дістати: він поставив пляшку у кутку коло порога.

— Сиди, сиди! — защебетав Порох, наглядівши горілку. — Я сам! Я сам!

Узяв він пляшку, налив чарку, вилив у рот. Кутуляв, кутуляв, розводивши якось чудно очима, ковтнув, по-плямкав; знову налив чарку і знову вилив у рот, закутуляв, ковтнув...

— Хто се давав? — спитав після другої.

— Жидівка.

— То-то, чортова душа, поганої дала!.. От, гаспедська Ривка! Ще таки Оврам совісніше, а що вже Ривка... Ось покуштуй!

— Ні, не хочу.

— Чому? не п'єш?

— Та таки й не пив досі...

— То не знаєш, яка й на смак?

— Не знаю.

— Дурний же ти! Нічого доброго не знаєш. Знай, що тільки й добра на світі, що горілка. Скільки б без неї людей вішалось! А так... На, пий! — крикнув на Чіпку і подав йому чарку.

Чіпка давно чув, буцім горілка робить полегкість. Тепер ось і Порох розхвалює, а тут ще й досада з самого ранку за серце ссе... в тілі трохи холод чується... Усе це разом намоглося на Чіпку: випий та й випий! Нічого робить — треба спробувать... Узяв Чіпка, випив... Горілка запекла, защипала в роті, трохи не похлинувся, аж закашлявся...

— Таки видно, що ти не вмієш пити! — каже Порох. — Ось як треба пити! — і знову вихилив чарку у рот і ковтнув, як воду. Потім того одломив шматочок хліба, почав заїдати...

Чіпка собі взявся за хліб. Хліб — як сухар сухий, насилу кутуляв його Чіпка.

— Зовсім ти нікуди кчемний! — каже Порох: — ні пити ні їсти.

— Та як його отаке гірке пити? — зверта Чіпка на горілку.

— Та тотільки так здається... Ось підожди, трохи, пройме — сам попросиш!

Чіпка справді почув — спершу наче хто гарячим залізом припік його усередині: запекло коло серця та й розійшлося по всьому животу... Далі — той огонь затух, запекла згага, їсти схотілося... Здається, вола б з'їв... і черствий хліб здався смачним! Трохи

згодом — мов щось у вічі вступило... заграло в голові... повеселішало на серці... Темні думки стали прояснятися... стала прокидатись віра... узяло завзяття... «То все брехня! — думається йому. — Хай карбованця проходжу, хай два або й усі п'ять... а земля все-таки моя! Брешеш, вражий чоловіче, земля моя!..» І так стало Чіпці весело, немов справді земля вже його і він вертається додому забезпечений...

— А чи дорого се діло стоятиме? — пита він у Пороха.

— Яке діло? Коли дуже закручуване — дорожче;

а коли ні — недорого, — одказав Порох.

— А моє діло?..

— Ось тривай лиш — ще по-одній вип'ємо, та тоді вже й за діло!..

Тільки що Порох став наливати чарку, двері прожогом розчинилися і в хату ускочила жінка — не жінка, дівка — не дівка: голова не покрита, як у дівки, а коси заборсані у мичку, немов жінка збиралася сховати їх під очіпок та зав'язала на тім'ї, а вони й розсипались... Сама — не стара ще, висока, суха, худа, щоки усмоктались всередину, вид болізниий, жовтий, тільки одні очі — чорні, як терен, — блищали якимсь божевільним світлом.

— Уже п'є... уже п'є! щоб тебе кров гаряча спила!.. — скрикнула вона таким несамовитим голосом, аж у Пороха руки затіпались. — Їсти ні крихти нема, дітвора плаче, а він, чортів бугай, горілку дудлить!..

— Іди собі! іди, йди! — зайдикав Порох. — Мені ніколи... Я зараз чоловікові писатиму прошеніє... іди собі!

— Щоб тебе писачка списала, проклятий! Мені життя через тебе нема...

— Хто ж тебе держить? Я тобі давно кажу: чим клопотати мене з своїми дітьми, ішла б собі, куди сама знала. Так, бач, шкода москаля кидати!

— Авжеж шкода!.. — і якомсь страшно засвітила очима. Погляд її упав на краєць хліба. Вона затіпалась і, як та звірюка, кинулась до столу, аж Чіпка подався убік.

— Бач, проклятий! Казав — хліба нема, аж ось скільки переховував.

— Ну, бери, бери... та йди собі — одказав Порох, ховаючись з пляшкою.

Вона страшно провела очима і повагом вийшла з хати.

— Хто се? — запитав Чіпка.

— Шмат... — не доказав Порох, а трохи згодом одмовив: — сестра... Не всі, бач, дома — божевільна... Божевільна, а дітей плодить, — та й живуть, прокляті, на мою голову!..

Чіпці так стало шкода божевільної сестри Пороха, її малих діток!.. «Може, вони голодні й холодні, — думав він. — От, якби багатство — чи дійшла б вона до сього?.. Якби-то багатство... А то — от, останню землю одбирають...» Знов повернула його думка на землю — і почала перед ним свої виводи виводити...

— А що ж: будемо прошеніє писати, — перебив Порох.

Чіпка кинувся.

Порох побрався знову у грубу; витяг звідти недогарок шабашкової свічки, каламар з помадної баночки, перо; поставив усе це на столі, а сам вийшов з хати. Незабаром вернувся з папером у руках, з окулярами. Перше всього направив свічку у розколоту

пляшку.

— Як потемніє, то запалимо, щоб не шукаться, — сказав він. — А тепер пусти мене на своє місце, а сам сядь на лаву, абошо.

Чіпка пересів на другий триніжок. Порох присунув свій триніжок до столу, розложив папір і, осідлавши носа окулярами, почав писати. У хаті стало тихо-тихо, — тільки коли-не-коли якось сердито одгаркувався Порох та чутно було скрип пера або одрубні вимови Пороха: то «так», то «ага...», «еге...», «добре...», «ну, а далі?». І далі Порох, подумавши трохи, знову писав, аж стіл ходив ходором, знову одгаркувався, агакав та егекав... Вечірнє сонце, сідаючи за хмари, кинуло червону стяжку крізь мутну шибку і обдало червоним світлом круглу лису Порохову голову, перерізало надвоє білий папір і довгою й широкою попругою лягло через усю хату, а заховалося крайком аж десь за грубою... Облита світлом, і без того червона голова Порохова тепер стала зовсім червоно-гарячою... Чіпці здавалося: кривава голова писала криваву жалобу...

Порох кінчив; положив перо; узяв папір у руки; підійшов до вікна.

— Слухай: чи так буде? — і став читати.

— Що, так? — запитав знову, перечитавши.

— Так, — одказав Чіпка, не знаючи сам — чи так, чи ні.

— Ну, оце ж тобі й просьба. Тепер, коли до просьби випили, то й після просьби не завадить.

— Добре, — згоджується Чіпка. — На щастя, значить?

— Еге ж, — сказав Порох, покректав, потягся і випив одну за другою аж дві чарки.

Підніс Чіпці. Випив і той і став спльовувати. Сонце уже зовсім сіло; в хаті стало темно; Порох свічки не запалював, а ходив мовчки з одного кінця хати у другий. Чіпці стало ніяково.

— Ти в нас заночуєш, а завтра і в суд, — сказав Порох та й замовк.

Важко стало у хаті. Чіпка сидів на триніжку; Порох тинявся з кутка в куток. Обидва мовчали. Щоб перервати німоту, Чіпка запитав:

— І се ви так живете?

— Отак, як бач. Тільки й того, що хата своя.

— Не смачно...

— Та як вип'ємо, то воно й посолодша трохи; а без того — через добрих людей давно б висіли на трямку, — сказав Порох і знову ковтнув чарку.

— Усім, значить, добре... — обізвався Чіпка.

— А ти думав, — ні?.. У кожного — не без того... Тл знаєш Польського?.. — пита

Порох, зупинившись навпроти Чіпки.

— Котрого?

— Того, що і в вас панує, що в Красногорці живе.

— То що?

— Не то що... А отой мене доїв, той мене у землю втоптав! — і Порох знову заходив по хаті. — Як став предводителем, так і нема мені життя... Ябедник! Ябедник — та й нема мені добра... А до його мені добре було... Служив... Цей будинок, бач, похилився тепер... а

колись?.. Колись у йому бенкетували... музики грали... сам комісар гуляв тут... А тепер... нужда та злидні!.. А все — він!

— Що ж він вам заподіяв? — пита Чіпка.

— Як що? З служби вижив... ябедником зробив... он що! Та ні! Не так легко Василя Пороха зробити ябедником... Не така у Василя Пороха голова! Заслав брата на Сибір, — бо брат дурний... Племінничок звів з ума сестру, — бо сестра божевільна... А Василь — ні... не вгризеш! Василь колись вертів цілим повітом... у Василя усі були в руках — і комісар, і суддя, сам предводитель... аж поки він не вліз у предводителі... Уліз та й ну свою панську пиху показувати. Що ти мені з своєю пихою, коли я за всіх роблю?.. Плювати на неї! Так, бач, ні... По його — хоч нічого не роби, тільки йому зваж... йому лижи... Не такий Василь Порох, щоб лизався... Хай другі лижуть, а Василь не лизатиме... Він як лизне, то й лизь вас злиже!.. Ну?.. вижити Пороха! Порох не хоче коритись... Порох не лиже... Сказав судді, а суддя не хто, як рідний братік... Та хіба один суддя?.. і підсудки родичі... і справник родич... всі одного заводу, одного кодла... Де ж там правда візьметься?.. Сказано — вижити... Ну й вижили... Нетрудно вижити, та трудно розквитатись... Сількісь... Що мені служба? Наплювать на неї!.. А я таки вам дозволю. Я зав'яжу кішці хвоста, — хай розв'язують! Он по опеці одного братчика довів, що під суд оддали... Скрутили, правда, діло... виплутався... Хай! Хіба можна підсудникові служити? Хай, кажу. Се мені хліб... Я знов писатиму... Мене тільки зачепи, — возом не об'їдеш. Писатиму, все писатиму... І про вибори, як вони з'їжджались та змовлялись, напишу... і за те напишу, що всі куми та побратими... Все опишу... Я їх на чисту воду виведу. На те я — ябеда! Макуха сидить уже під судом, оддам ще й порадника вашого — Чижика... Хіба здохну, щоб його не оддав!.. Я знаю, як Чижик за Совинських діло скрутив... Совинський дівку встрілив... Вийшов після обіду в садок. Дівчата рвали ягоди... Ану, каже, яка скоче з вишні?.. Та — бух! Так одна опукою додолу... та сама, що не піддалася... Що ж?.. Зараз до Василя Семеновича... Той за Чижигом... Ну, звісно, й Чижикові перепало десятин з двадцять поля... Чижик і скрутив діло, очевидячки скрутив... За те Совинський на дочці Польського оженився... узяв плащувату циганку, з таким носом, як сокира. І покрили... Людську кров покрили... Та ні! навіщо Василь Порох живий?.. він вас розкриє... Кров — не вода... Василь Порох сам у яму ляже, — то й звідтіль кричатиме, що Совинський дівчину вбив!.. Душогубці!..

Страшно якось, гучно роздавалися у темній хаті Порохові речі, ніби справді хто з глибокої ями гукав про панські злі вчинки... Чіпка слухав ту обрубку бесіду, серце закипало в його...

— Так воно скрізь добре?.. — промовив він: — усюди правда!!

— А ти шукаєш правди? — суворо запитав Порох. — Тільки й правди, поки повна пляшка, а коли порожня, то й брехня!.. Ану лишень підкріпимося...

І він самотужки потяг з пляшки, тільки: булькотало у горлі.

Чіпка не схотів пити. У його й без того грало уже в голові. Порохові речі глибоко запали в серце... Перед очима встала вся неправда... «Він — старший, а кругом його — менші, все родичі... Сказав слово — і все схилилося перед ним... Пан над мужиками, пан і над панами! Немає ні в чім перепону, не знає ніякої заборони... Де ж тут візьметься тая

правда?» Прокинулась у Чіпчинім серці недовіра у правду; обізвалась вона у душі його тяжким сумом... Він сидів, схиливши на руку головує — не чув, як рипнули двері.

— А ви поночі сидите? — щось спитало жіночим голосом і знову зачинило двері.

Трохи згодом у хату увійшла сестра Порохова з каганцем у руках. Світ ударив прямо Чіпці в вічі. Перед ним, як мара та, стояла розпатлана жінка і живцем нагадувала йому про людську неправду...

— Тут будемо вечеряти чи там? — питала вона, не випускаючи каганця з рук.

— Там, мабуть... Там, Галочко, — одказав Порох. Чіпка аж затіпався, почувши таке мення...

— Ходім же їсти! — гукнула вона й пішла вперед. Порох і Чіпка пішли за нею.

Увійшли в кухню. Вона була ще чорніша, ніж кімната, де сидів Чіпка. За кухнею чорніли ще двері — у третю хату. Що там було — не видно, тільки з-за дверей виглядали дві кострубаті дитячі голови. «То, видно, її діти», — подумав Чіпка.

Серед хати сіли вони вечеряти. На перевернутім уверх денцем горняті блищав каганець і присвічував у миску.

Жінка всипала галушки. До вечері усі випили по чарці, випила й сестра Порохова і не скривилася. Чіпка покуштував галушку, — глевка, як глей, та ще й на зубах тріщить. Давай він сьорбати одну щербу. Коли б не так хотілося їсти, він би й не покуштував такої вечері.

— Мамо! дай і нам галуски... і ми хочемо галуски, — обізвалась з-за дверей дитина.

— Ви!.. — гукнув на їх Порох. Діти поховалися.

— Луципір! — зиркнула Галька: — сам напився, налопався, а дітям — то й нема?!

— Чому ви, справді, дітям не дасте? — обізався Чіпка до неї.

Вона устала мовчки; достала недобитий полумисок; всипала в його галушок і поставила коло порога. З-за дверей висунулось двоє дітей — чорні, замурзані, в якихсь ганчірках замість сорочок, котрі вони якось соромливо позводили на грудях чорними рученятами, — бо застібок не було... Впали вони опукою над черепком, запустили в юшку свої рученята, витягли по гарячій галушці, засичали, захукали — і стали жувати, цмокати... Чіпці стало аж гидко. Мабуть, не любо було й Порохові, бо він знову закричав на них. Діти спідлоба зиркнули на його і налагодились шарахнути за двері.

— Не кричи, п'янице! — гукнула Галька на його.

— Сидіть! — обернулась до дітей. Чіпці вже не їлося. Доїв Порох останню галушку, встав. Подякував Чіпка Порохові і Гальці.

— Іди ж тепер та лягай спати! — обізавсь Порох до Чіпки.

Вийшли вони разом з кухні. Чіпка покурив в сінях люльки, пішов у хату, а Порох ходив ще довго по двору, смоктав люльку та спльовував. Лежить Чіпка у хаті на долівці, не спить, качається. Душно йому, варко; по жилах бігає гаряча кров; гаряче полум'я пашить з рота; а в голові — одна думка ганяється за другою... То йому привиджується вдача: земля знову його; він такий радий, і мати рада: не попустив свого!.. І Галя йому любенько ввижається... Що не кажи, а Галя дівчина гарна! От, якби така жінка... Радіє Чіпка від однієї згадки... Аж ось повіяло холодним вітром з другого боку... Нема землі!.. проходився дурно-марно втратився... Мати плаче, — це їй, старій, знову прийдеться на

чужім полі тиняться... А самому як?.. Пропало все!.. То знову він хазяїн... іде поруч з Галею... Вона йому любо глянула в вічі, усміхнулася... А лихий ворог позавидував йому — одняв землю, закрив своєю нечистою рукою її милий образ... Що ж тепер йому залишилося?.. Висовується, мов з туману, п'яна Порохова постать; а за нею — світить страшними очима божевільна Галька; просовують до його рученята голі, чорномазі діти — страшні, сухі, тремтять од холоду... І встає перед ним людська неправда... Бачить він: вона, як павутина, заснувала цілий світ, — ніхто не виплутається з її тонких тенет... Правда, один рвонувся — і вирвався... та як? руки й ноги назад скручені... ні сісти, ні встати: стій, як на кару виведений!.. «Господи, боже! де ж твоя правда?.. — шепче Чіпка. — Де її шукати?..» Аж ось, здається йому, павутина і його основує, — от-от — і він в тенетах! Він рвонувся, кинувся... Хочеться йому забути, заснути. Перевернувся він з боку на бік... Сон — як відьми вкрали!.. Хтось рипнув дверима, увійшов у хату.

— Се ви, дядьку? — питає Чіпка.

— Я, — одказав Порох. — А ти ще й досі не спиш? — спитав його і побрався до свого лігва, по другий бік хати. Не пройшло десяти хвилин, — Порох захарчав.

«Щасливий він — подумав Чіпка. — Таке лихо, а спить безпечно... Тут — ще тільки загнулася, та й то!..»